

המקור ממנו לומדים את מלאכות שבת וההבדל בין אב לתולדה

ראשי פרקים.

- א. מקור הדין שמלאכות שבת נילמדות מן המשכן.
- ב. היחס בין חשיבות למשכן. שיטת ר' אליעזר. שיטת רבנן.
- שיטת הרא"ש בהסבר מחלוקת ר' אליעזר ורבנן בגדר אב ותולדה.
- הסבר אחר למחלוקת ר' אליעזר ורבנן בגדר אב ותולדה.
- הסבר שיטת הרמב"ם בהלכות שגגות ובהלכות שבת.
- ג. מקור מנין ל"ט מלאכות בשבת.

א. מקור הדין שמלאכות שבת נילמדות מן המשכן.

במסכת שבת ישנה נקודת הנחה שמלאכות שבת נילמדות מן המשכן, ברם לא מבואר בשום מקום מנין יודעים, שמלאכות שבת נילמדות מן המשכן. במכילתא בריש פרשת "ויקהל" לומדים חז"ל מסמיכות מלאכת המשכן לשבת, שמלאכת המשכן אינה דוחה את השבת. הראשונים (רש"י והרשב"א בדף מ"ט ע"ב ועו"ר) הרחיבו את משמעות סמיכות הפרשיות, ולמדו, שזהו מקור הדין, שמלאכת שבת נילמדת מן המשכן. ה"אגלי טל" בפתיחתו מסביר: "ויש לומר דהני תרתי למוד אחד הם. דמשום דנסמכה ילפינן אשר אזהירנהו שלא לעשות משכן בשבת, ושוב נשמע מזה דכל מידי דהוי במשכן אסור בשבת דמלאכה הוא, וכעין זה מצאתי בתוס' עה"ת פרשת כי תשא...".

אם מלאכות שבת נילמדות מן המשכן, יש מקום לברר איך המלאכות נילמדות מן המשכן. מצינו שני מקורות העוסקים בנושא: האחד המתיחס למקור הדין למנין ל"ט המלאכות, והשני המתיחס להגדרת אבות ותולדות בשיטת ר' אליעזר ורבנן, ושם הדיון המרכזי הוא ביחס בין חשיבות למשכן. בשני המקורות מועלת אפשרות השוללת את נקודת ההנחה, שמלאכות שבת נילמדות מן המשכן.

ב. היחס בין חשיבות למשכן.

בגמ' בשבת דף צ"ו ע"ב, ובגמ' בריש בבא קמא מצינו דיון בשאלה מדוע לאב קוראים אב ולתולדה קוראים תולדה. הגמ' פותחת בדיון בשיטת רבנן: "ומאי איכא בין אב לתולדה? נפקא מינה דאי עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי מחייב תרתי, ואילו עביד אב ותולדה דידיה לא מחייב אלא חדא". בהמשך הגמ' מצינו דיון בשיטת ר'

אליעזר, ומצינו גירסאות שונות בראשונים בכבא קמא ובשבת.

שיטת ר' אליעזר.

בתוס' בריש בבא קמא מצינו שתי גירסאות בגמ' שם המהוות בסיס לדיון ביחס למשכן בשיטת ר' אליעזר, וז"ל הגמ': "...ולרבי אליעזר, דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי לה אב ואמאי קרי לה תולדה?"

(גירסה א' בתוס') – הך דהואי במשכן חשיבא – קרי לה אב, הך דלא הוי במשכן [לא] חשיבא – קרי לה תולדה".

לפי גירסא זאת, ללא שנויי האחרונים, לכאורה לאב יש צורך בשני תנאים:
א. מלאכה שהיתה במשכן.

ב. מלאכה חשובה.

ואכן תוס' בהמשך דבריו כותב: "ולפי הך גירסא בא לאפוקי כמה מלאכות, שלא היו חשובין, והיו במשכן תולדות נינהו...".

אולם ניתן לומר שמספיק חשיבות, ובהמשך מוכח שאכן זוהי האפשרות הנכונה.

(גירסא ב' בתוס') – "הך דהואי במשכן וחשיבא – קרי לה אב, הך דלא הוי במשכן (ולא) [א] חשיבא – קרי לה תולדה".

תוס' בהמשך דבריו מבאר את הגירסא השניה, וז"ל: "ולפי גירסא זאת צריך לומר דבעי תרתי, אבל חשיבא ולא הוי במשכן או איפכא – הוי תולדה".

לפי הסבר תוס' לגירסא השניה צריך לבאר בגירסא השניה האומרת: "הך דלא הוי במשכן ולא חשיבא קרי לה תולדה" – או לא חשיבי, שהרי אם צריך שני פרטים בהעדר אחד המלאכה מופקעת מהגדרת אב, וכך למד המהרש"א, או למחוק את המילה, ולא כשיטת המהר"ם.

אלא שלפי זה אין הבדל בין הגירסא הראשונה לשניה, ובשתי הגירסאות יש צורך בשני תנאים להגדרת אב.

בעקבות זהות בין שתי הגירסאות, הוסיף המהר"ם את המלה "לא" בגירסא הראשונה, ולפי זה הקריטריון להגדרת אב אינו אלא חשיבות.

אלא שקשה אם כן מדוע בכלל צריך את התנאי של משכן לפי הגירסא הראשונה, הרי העקרון המנחה אינו אלא חשיבות, מבאר המהר"ם בשתי דרכים: "והא דנקטה הגמ' הך דהוה במשכן חשיבא ולא נקטה הך דהוי חשיבא סתם קרי לה אב, לאשמועינן דאע"ג דהיתה במשכן אם לא היתה שם חשובה לא קרי לה אב, או לאשמועינן דאפילו היכי דמלאכה זו אינה חשובה בזמנינו זה, אם היתה חשובה בזמן המשכן קרי לה אב, כן צריכין אנו לפרש כונת התוס' שבכאן".

אפשרות שלישית – המשכן מהוה קרטיריון לחשיבות, ואכן כל מה שהיה במשכן מוגדר כחשוב, וזוהי גירסת חכמי ספרד מבית מדרשו של הרמב"ן בסוגיה בשבת. המהר"ם נדחק בהסברו מפני, שבתוס' בשבת דף צ"ו מובאת גירסא שלישית, שמשמעותה שהעקרון הוא רק משכן, ואם כן זה אינו ביאור שתי הגירסאות הראשונות, כמו"כ מפורש בגירסא הראשונה, שיש מלאכות שאע"פ שהיו במשכן אינן אלא תולדות.

מתוס' בשבת (שם) למדים, שלדעת ר' אליעזר המשכן מהוה הקריטריון היחיד, ואם כן צריך להגיע למסקנת הרמב"ן בשבת דף צ"ו ע"ב: "ואע"ג דאיכא דהווי במשכן וקרי ליה תולדות, כגון שובט ומדקדק וכותש ומכניס, דלמא ר' אליעזר מני להו אבות הואיל והווי במשכן, דהא לית ליה מתניתין דאבות מלאכות, א"נ לר' אליעזר חד אב מיקרי...". ובעקבותיו הלך הריטב"א ועו"ר. ועיין עוד במהרש"ל ב"חכמת שלמה" בשם גליון שלש גרסאות.

אלא שנשאר לברר שתי שאלות:

- א. לפי שיטת המהר"ם שישנו מוסג של חשיבות ללא קשר למשכן, כיצד הגיעו לל"ט מלאכות? על השאלה הזאת נענה בהמשך.
- ב. מהו תפקידו של המשכן לשיטת רבנן החולקים על ר' אליעזר, ומהו שורש מחלוקתם?

שיטת רבנן.

בשאלה האם רבנן מודים להגדרה של ר' אליעזר אם לאו, ניתן לנקוט באחת משתי דרכים, הרא"ש המובא להלן באר שרבנן מודים לר' אליעזר, ובהמשך נבאר בדעת רבנן שחולקים על ר' אליעזר.

שיטת הרא"ש בהסבר מחלוקת ר' אליעזר ורבנן כנדרר אב ותולדה. רבנן מודים לר' אליעזר אלא, שלדידם יש גם נ"מ בין אב לתולדה. בדרך הזאת נקט הרא"ש בתוספותיו המובא בשטמ"ק (דף ג' ע"א מדפי הספר), וז"ל: "נ"ל דידע שפיר דהך דהואי במשכן חשיבא למקריא אב, דאי לאו הכי לא ידענא הי מלאכה הוא אב והי מלאכה היא לה תולדה, אלא ידוע הוא דכל ענין שבת ממשכן גמרינן דלהכי נסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן, אלא דטרי ושקיל תלמודא לידע אם יש שום נפקותא בדבר וקאמר דאין הכי נמי לרבנן איכא נפקותא בדבר כדמפרש, ותו בעי לר' אליעזר אם יש שום נפקותא בדבר, ואסיק דלר' אליעזר ודאי לא אשכחן שום נפקותא אלא הך דהואי במשכן חשיבא נקרא אב".

שיטת הרא"ש צ"ע מפני, שאם נתבונן במהלך הגמ' על פי גירסת הגמ' בבא קמא. נמצא, שהשאלה לדעת רבנן מנוסחת באופן שונה מהשאלה בדעת ר' אליעזר, בשיטת רבנן שואלים: "מאי איכא בין אב לתולדה?", בניגוד לשאלה בדעת ר' אליעזר ששואלים: "אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי ליה תולדה?" ובפשטות בדעת רבנן הדיון אינו מה מוגדר בתור אב ותולדה אלא למאי נ"מ, בניגוד לדעת ר' אליעזר שהדיון מהי ההגדרה של אב ומהי ההגדרה של תולדה, ודברי הרא"ש בתוספותיו צ"ע, ברם ניתן לבאר בדרכו של הרא"ש ולא כרא"ש. השאלה "ומאי איכא בין אב לתולדה" נשאלה כשאלה סתמית אליבא דכולי עלמא, והגמ'

פתרה את השאלה לדעת רבנן, ולא מצאה נפקא מינה לדעת ר' אליעזר, ורק אחרי, שלא מצאה נפקא מינה לדעת ר' אליעזר, שאלה הגמ': "אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה?"

הסבר אחר למחלוקת ר' אליעזר ורבנן בגדר אב ותולדה. אולי ניתן לומר, שלרבנן המחייבים על כל אב ברור מדוע יש צורך בל"ט אבות על מנת לחייב רק ל"ט חטאות, והתולדות משמעותן אכן כשייכים לאותם אבות ולא חולקים במה לעצמם. האב אינו אלא דוגמא מתוך קבוצה, וממילא חילוק לל"ט חטאות מחייב חלוקה לקבוצות, ובאמת לדעת רבנן, לא ענתה הגמ' מה ההבדל המהותי בין אב לתולדה, שהרי אין הבדל, מפני שאם עשה אב ותולדה ידיה יתחייב אחד, אולם גם אם עשה תולדה ותולדה דומה חייב אחד.

ברם שאלת הגמ' היתה לר' אליעזר, שהרי לדידו חייב שתי חטאות על אב ותולדה ידיה, ואם כן אין צורך בל"ט קבוצות, ואם כן שאלה הגמ' שאלה בסגנון שונה: "אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי ליה תולדה" על מנת למצוא הבדל של מהות בהגדרת אב ותולדה. מסתבר בסברה, שלדעת ר' אליעזר חילוק חטאות נובע מגופים מחלקים ולא משמות מחולקים, ואם כן קשה מה הצורך לנקוט באבות ותולדות. אם נבין, שלר' אליעזר אב ותולדה מוגדרים שמות מחולקים, כפי שמשמע בגמ' בכריתות דף ט"ו ע"א, וכפי שמפורש ברמב"ן בשבת (דף צ"ו ע"ב), בודאי קשה מדוע יש אבות ותולדות, הרי גם תולדה היא בעלת שם נפרד.

ניתן לבאר, שמחלוקת רבנן ור' אליעזר היא האם ישנו הבדל של מהות בין אב לתולדה, זאת לאור חקירה, האם ישנו לאו נפרד על כל מלאכה ומלאכה, או שישנו לאו אחד עם שלושים ותשעה חיובי חטאות. תוס' רי"ד בדף קל"ח ע"א בשבת מבאר את שאלת הגמ': "שימר חייב חטאת... משום מאי מתרינן ביה ...". "פי' כיון דהבערה לחלק יצאת, כאילו כתיב לאו אכל מלאכה ומלאכה דמי, והווי להו כמו לאוין דחלב ודם, שהן חלוקין זה מזה וצריך להתרות על החלב משום חלב ועל הדם משום דם, וכך על כל מלאכה ומלאכה", מדברי התוס' רי"ד למדנו שהחקירה האם הבערה ללאו יצאת או לחלק יצאת, תלויה במחלוקת התנאים בדף ע' בשבת. ואם כן ניתן לתלות את החקירה במחלוקת ר' אליעזר ורבנן. לר' אליעזר נבאר בשתי דרכים:

אם ישנו רק לאו אחד, וחילוק החטאות נובע מגופים מחלקים, ברור מדוע מתחייב על אב ותולדה שניים מפני, שיש שוני, מעין גופים מחלקים, וממילא השאלה מדוע צריך אבות עומדת במלוא עוצמתה, ולכן הגיעו להבדל של מהות בדרך הלימוד בין אב לתולדה. אם נבאר, שישנו שם איסור על כל אב ועל כל תולדה, בודאי קשה מדוע יש אבות ותולדות, והרי התולדה סוף כל סוף מוגדרת כשם איסור נפרד.

ברם לרבנן שלדידם ישנו לאו על כל מלאכה ומלאכה, ברור מדוע צריך שלושים ותשע אבות, משום שהתולדה כלולה בשם האב.

לאור זה ברור, שלר' אליעזר החיוב הנוסף על התולדה, נובע מההבדל בינה לבין האב, ואילו לפי רבנן, אי החיוב על תולדה במקום אב נובע מדמיונה ומהזהות ללאו זהה. הגדרת אב לרבנן אינה אלא דוגמא לשאר התולדות הדומות לו המסונפות לאותו שם איסור.

לאור דברי התוס' רי"ד ניתן לתרץ את שאלת תוס' ושאר ראשונים בבבא קמא ובשבת: מדוע לא ענו שהנ"מ בין אב לתולדה בדיני התראה, שצריך להתרות את התולדה על פי שם האב? כל זה נכון אם יש ל"ט חיובים, וממילא ישנם ל"ט שמות מחולקים, ברם לר' אליעזר

שישנו שם אחד, ולכן חייב רק חטאת אחת, אין הוא אמינא בדיני התראה, שצריך להתרות את התולדה בשם האב, ואולי לזה התכוונו הראשונים, שתרצו, שאין צורך להתרות את התולדה בשם האב, אלא שהם לא חילקו בין ר' אליעזר לרבנן. כמו כן נתרץ את שאלת מהר"ר יחיאל בשטמ"ק (דף ג' ע"א מדפי הספר): "ולמא דנפקא מינה, דאם הוציא והכניס חצי גרוגרת האב והתולדה מצטרפין לעשות חצי שעור כשיעור שלם, מה שאין כן באבות דאם הוציא חצי גרוגרת וחזר וטחנה פטור", עיין שם מה שתיירץ. ברם, לפי דרכנו לשיטת ר' אליעזר אין הבדל בין שני אבות שונים ובין תולדות של אותו האב, הכל מאותו שם ואין מקום לצרף שיעורים. ברם יש מקום לדון בהלכות שיעורים, שלא שייך לצרף שיעורים, ואכמ"ל בגדרו ובתפקידו של השיעור במלאכות שבת.

הסבר שיטת הרמב"ם בהלכות שגגות ובהלכות שבת. הרמב"ם בפרק ז' הלכות שגגות ה"ו כותב: "עשה תולדה של אב זה ותולדה של אב זה בהעלם אחד, יראה לי, שהוא חייב שני חטאות". הכסף משנה על אתר מביא: "מצאתי כתוב, שנשאל הר' אברהם בנו של רבינו – למה אמר 'יראה לי', והלא גמ' ערוכה בריש בכא קמא – 'מאי איכא בין אב לתולדה נ"מ דאי עביד ב' אבות בהדי הדדי א"נ שתי תולדות בהדי הדדי מיחייב תרתי', א"כ מאי 'יראה לי' דקאמר? והשיב – לא קאמר בגמ' שתי תולדות של ב' אבות ולפיכך אמר 'יראה לי', שאפשר לומר, דהאי דאמרינן בגמ' שתי תולדות של אב אחד ולא אליבא דהילכתא, ואפשר שנתעלם זה המקור ממנו ז"ל בעת שכתב 'יראה לי', ומכל מקום הדין אמת ואליבא דהלכתא עכ"ל, ואני שמעתי ולא אבין מ"ש 'שאפשר לומר' דהא דאמרינן בגמ' שתי תולדות של אב אחד שהרי מק"ז יש לחייב על שתי תולדות משני אבות...". ועיין שם במהר"י קורקוס, וב"לחם משנה" בהסבר ר' אברהם בן הרמב"ם ודבריהם צ"ע.

נלענ"ד, שהרמב"ם הבין, שכל דברי הגמ' הם בה"א, ברם אחרי שקבלו את ההסבר שישנו הבדל בין אב לתולדה גם אליבא דר' אליעזר, הסתפק הרמב"ם האם גם רבנן מודים לחילוק. אם גם חכמים מודים לחילוק ישנו הבדל מהותי בין אב לתולדה, ואולי החידוש של חילוק חטאות נאמר באבות ולא נאמר בתולדות. הרמב"ם, בודאי, שלל את הסבר החילוק בין אב לתולדה רק כדברי הגמ', שהרי לרמב"ם ישנו אב ומעין האב, כפי שמופיע בפרק ז' ה"ב: "כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינם הם הנקראין אבות מלאכות. כיצד הוא ענינו? אחד החורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה שכל אחת ואחת מהן תפירה בקרקע וענין אחד הוא", ואם כן, בין אם עושה אב ומעין האב חייב אחת, ובין אם עושה אב ותולדה דידיה חייב אחת, אם כן מאי איכא בין אב לתולדה? אלא שהרמב"ם בכל זאת הביא שם בהלכה ז' את דברי הגמ' בהסבר שיטת רבנן, וז"ל: "...אם כן מה הפרש יש בין האבות והתולדות. אין ביניהן הפרש אלא לענין הקרבן בלבד...". מכאן צריך להסיק שאב ומעין האב ענינו הוא אחד ממש (על פי זה קושית הרמ"ך המובאת במ"מ פ"ז הלכות שבת ה"ב מדוע לא מנו יותר מל"ט מלאכות מופקעת מיסודה, ע"ש), בניגוד לאב ותולדה, שאכן ישנו הבדל ביניהם, ולא רק הבדל, שהאב מהוה דוגמא. הראיה לכך היא שמעין האב אינו תולדה. החילוק הזה בין אב לתולדה לפי הרמב"ם נובע מהסבר הגמ' להגדרת ההבדל לדעת ר' אליעזר, ולכן כתב הרמב"ם 'יראה לי', מפני שהדבר אינו אלא בסברא, שהרי אחרי שלמדנו, שישנו הבדל של מהות בין אב לתולדה, לא מפורש בדעת רבנן, שחייב שתיים על שתי תולדות משני אבות שונים. (עיין בסכומי שיעורים לר' שמואל רוזובסקי מעין זה בהסבר הרמב"ם.)

שתי הדרכים בהבנת שיטת רבנן יכולות להיות תלויות בגירסאות השונות. לפי הגירסה על פי המהר"ם, שלר' אלעזר הקרטריין אינו אלא החשיבות, יכול להיות שלרבנן הקרטריין הוא המשכן, ואולי הוא מהוה את מקור האיסור ושמו.

ג. מקור מנין ל"ט מלאכות בשבת.

בגמ' בשבת בדף צ"ז ע"ב מובאת ברייתא הדורשת את הפסוק בפרשת ויקהל: "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אלהם אלה הדברים אשר צוה ה' לעשת אתם", וז"ל הברייתא: "והתניא - רבי אומר: 'דברים' 'הדברים' 'אלה הדברים' - אלו ל"ט מלאכות שנאמרו למשה בסיני", ומבאר רש"י: "...אלה בגמטריה תלתין ושש...". וברייתא דומה במכילתא בריש "ויקהל".

בגמ' בשבת בדף מ"ט ע"ב מצינו דיון יותר מפורש, וז"ל הגמ': "הדור יתבי וקמביעיא להו: הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת כנגד מי? אמר להו ר' חנינא בר חמא: כנגד עבודות המשכן. אמר להו ר' יונתן בר' אלעזר: כך אמר ר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא - כנגד 'מלאכה' 'מלאכתו' ו'מלאכת' שבתורה ארבעים חסר אחת... (רש"י - כמנין כל מלאכות שבתורה)".

שיטת ר' חנינא בר חמא ברורה, ואכן ל"ט מלאכות - עצם המלאכה ומנין המלאכות - נילמדות מן המשכן. עדיין יש מקום לדון איך לומדים מן המשכן. לכאורה הדבר תלוי בשאלה האם כל מלאכה שהיתה במשכן מהוה קרטריין או, שצריך תנאי נוסף של חשיבות כנ"ל.

בשיטת ר' שמעון בר' יוסי נחלקו הראשונים:

תוס' על אתר סובר, שגם ר' שמעון מודה, שלומדים מהמשכן, ולכן נסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן. המחלוקת היא מנין לומדים את המנין, האם גם את המנין לומדים מן המשכן או, שרק את עצם המלאכה, אבל את החילוק למנין לומדים מ'מלאכה' 'מלאכתו' ו'מלאכת' שבתורה.

בניגוד לתוס' מצינו בתוס' רא"ש על אתר וביראים סימן רע"ד שהבינו, שר' שמעון תולק לגמרי, וגם הקרטריין מה מוגדר כמלאכה לא נילמד מן המשכן, וז"ל היראים: "...וראו חכמים אלו המלאכות הדומות, עבודה הדומה היא נקראת מלאכה דכתיב מלאכת עבודה לא תעשו ואמרינן אלו הן שהקפידה התורה עליהן כי לא מסרן הכתוב אלא לחכמים ואלו ראויות לקרוא מלאכה ולא אלו השנויות בכלל גדול לבד אלא כל הדומות לה חייבין עליהן...".

לאור הסבר היראים ותוס' רא"ש אולי לר' אליעזר לפי שיטת המהר"ם אכן המקור איננו המשכן.